

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՄԱՏՈՒՑՈՂ ՍՈՒԲՅԵԿՏՆԵՐԻ
ՇԱՀՈՒՔԱՔԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ՄԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ

Հանրային ծառայությունների ոլորտում գնագոյացման և սակագնային կարգավորման ընդունված սկզբունքներին որպես այլընտրանք XX դարի հիսունական թվականներին ամերիկյան մասնագիտական գրականության մեջ, իսկ որոշ ժամանակ անց նաև պրակտիկայում շրջանառության մեջ դրվեց տվյալ ոլորտում գործող ընկերությունների շահութաբերության մակարդակի կարգավորման սկզբունքը: Վերջինիս հիման վրա մշակված կարգավորման այդ մեթոդի կիրառման տրամաբանությունն այն է, որ, ըստ էության, վերահսկվում են ոչ թե բնական մենաշնորհի¹ կողմից կատարված ծախսերի մակարդակն ու դրանց հարաբերակցությունը, այլ սահմանվում է կոնկրետ ընկերության ռացիոնալ գործունեության իրականացման համար ներգրավված կապիտալի եկամտաբերության այնպիսի մակարդակ, որը հիմնականում չի տարբերվում ռիսկայնության գրեթե միևնույն սահմաններում գտնվող արտադրական ձեռնարկությունների կապիտալի եկամտաբերությունից:

Շահութաբերության նորմայի կարգավորման մեթոդի կիրառումը հանրային ծառայությունների ոլորտում թույլ է տալիս կառավարման գործառույթ ներմուծել մրցակցային հարաբերություններին բնորոշ տարրեր, որոնք, անշուշտ, կարող են զգալիորեն բարձրացնել դրա սուբյեկտների գործունեության արդյունավետությունը: Պետք է սակայն նշել, որ տվյալ ոլորտում մրցակցությունն էականորեն տարբերվում է այլ ոլորտներում գործող ընկերություններին բնորոշ մրցակցությունից: Այստեղ, որպես կանոն, ձեռնարկություններն իրենց մրցակիցների նկատմամբ հասնում են առավելության և ապահովում են շահույթի հնարավոր բարձր մակարդակ՝ նորարարությունների, մարքեթինգային համակարգված քաղաքականության, ճկուն ու արդյունավետ մենեջմենթի և օրինական կամ այսպես կոչված այլ «արդար» ճանապարհներով (հետագա համեմատական վերլուծության համար մրցակցության այս ձևը պայմանականորեն անվանենք ինդուկցիոն): Այլ խոսքով, մրցակցության ինդուկցիոն ձևի պայմաններում կապիտալի արժեքի մեծությունը դառնում է որոշիչ շուկայում տվյալ ճյուղի կամ ընկերության մրցակցային դիրքի բարելավման կամ ամրապնդման գործում:

Հանրային ծառայությունների ոլորտում մրցակցային հարաբերությունների ներմուծումն ու զարգացումը կարող են արդյունավետ լինել միայն այն դեպքում, երբ տվյալ ոլորտի գործունեությունը կարգավորող մարմնի կողմից սահմանվում է կապիտալի եկամտաբերության կոնկրետ ու իրատեսական մակարդակ (մրցակցության խթանման այդպիսի ձևը պայմանականորեն անվանենք դեդուկցիոն):

Հարկ է նշել, որ կապիտալի եկամտաբերության նման սկզբունքով սահմանված մակարդակից ամացվում են բնական մենաշնորհի մնացած բոլոր գործառույթները, որոնց կատարումն ուղղակիորեն ենթադրում է մրցակցության տարրերի հնարավոր լայն կիրառում: Հանրային ծառայությունների ոլորտում գործող ընկերությունների գործունեության արդյունավետության բարձրացման շահութաբերության մակարդակի կարգավորման մեթոդի կիրառումը կապված է այնպիսի պայմանների ապահովման հետ, երբ կոնկրետ ընկերության համախառն եկամտի և ընթացիկ ծախսերի ու ամորտիզացիոն մասհանումների գումարի տարբերության և կապիտալի մեծության հարաբերության ցուցանիշը ձգտում և հավասար է դառնում կարգավորող մարմնի կողմից սահմանված շահույթի թույլատրելի մակարդակին:

Դիտարկված այս սկզբունքն ընդհանուր առմամբ ստեղծում է որոշակի հնարավորություններ բնական մենաշնորհի կողմից թողարկված ապրանքների և մատուցված ծառայու-

¹ Հետագա տեքստում «հանրային ծառայություններ մատուցող սուբյեկտներ» հասկացության փոխարեն, որպես հոմանիշ, կօգտագործվի նաև «բնական մենաշնորհ» հասկացությունը՝ խմբագրական առումով տեքստը «չձանրացնելու» նկատառումներով:

թյունների գները սահմանային ծախքերի մակարդակից ավելի բարձր սահմանելու համար (ակնհայտ է, որ դա կարելի է անել միայն թույլատրելի սահմաններում): Այդպիսի մոտեցման դրական կողմերից մեկն այն է, որ տվյալ ոլորտի սուբյեկտները ոչ միայն գտնվում են կայուն շահութաբերության տիրույթում, այլև պարտադրված են լինում բավարարել հասարակության պահանջները դրանց կողմից արտադրված ապրանքների և մատուցված ծառայությունների նկատմամբ:

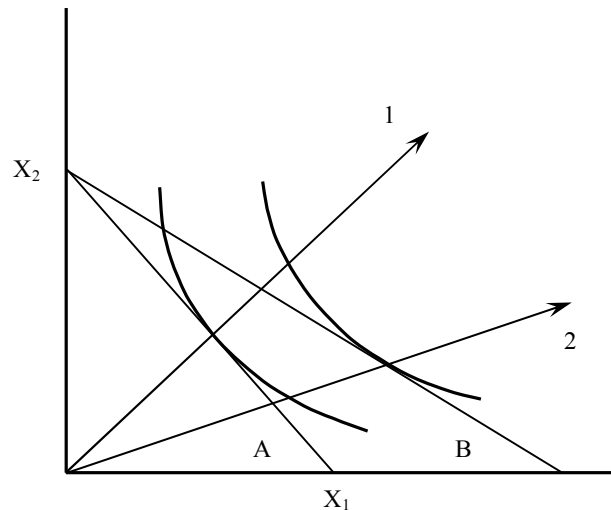
Հարկ է նշել, որ կարգավորման այս տարբերակը լայն կիրառություն է ստացել կորպորատիվ կառավարման պայմաններում: Դա, անշուշտ, պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ կորպորատիվ հարաբերությունների պայմաններում գործող ինստիտուտների և սուբյեկտների կողմից կիրառվող սկզբունքները, ինչպես նաև դրանց բնորոշ գործարար վարքագիծն ունեն էական ընդհանրություններ հանրային ծառայությունների սակագնային կարգավորման դիտարկվող տարբերակի հետ: Գործնական առումով վերջինս ավելի լայն կիրառություն ունի ամերիկյան տնտեսությունում, որի պատճառով «կարգավորող մարմին - կարգավորվող ընկերություն» փոխհարաբերությունների դիտարկումը նպատակահարմար է իրականացնել հենց ամերիկյան փորձի հիման վրա:

Բնական մենաշնորհի շահութաբերության նորմայի կարգավորման էությունն այն է, որ կարգավորվող ընկերության կողմից որոշակի ժամանակահատվածի (որպես կանոն՝ 12 ամսվա) համար հաշվարկվում են իր գործունեության համար անհրաժեշտ ծախսերը, ակնկալվող համախառն եկամուտը, ինչպես նաև շահույթի մակարդակը: Նույնատիպ հաշվարկներ են կատարվում նաև կարգավորող մարմնի կողմից, որից հետո ստացված արդյունքները համեմատվում են կարգավորվող ընկերության կողմից ներկայացված արդյունքների հետ: Դրանց միջև տարբերությունների առկայության դեպքում կողմերին հնարավորություն է ընձեռվում քննարկելու այդ տարբերակները և հանգելու փոխզիջումային լուծումների: Այդ գործընթացը համարվում է ավարտված, երբ հաշվարկների համաձայնեցված տարբերակը հաստատվում է կարգավորող մարմնի կողմից: Հակառակ դեպքում կողմերը կարող են դատական կարգով պաշտպանել իրենց կողմից առաջարկված հաշվարկները: Դատական գործընթացից հետո, երբ կարգավորող մարմինը սահմանում է ընկերության շահութաբերության մակարդակը, կատարվում է սակագների կոնկրետ հաշվարկ: Սակագները, որպես կանոն, հաշվարկվում են հետհաշվարկման մեթոդով: Այսինքն՝ սահմանվում է սակագների այնպիսի մակարդակ, որը թույլ կտա ընկերությանն ապահովել կարգավորող մարմնի կողմից սահմանված շահութաբերության նորման:

Հանրային ծառայությունների սակագնային կարգավորման այս մոդելի կիրառման արդյունավետության խնդրի շուրջ ամերիկյան տնտեսագիտական շրջանակներում գոյություն ունեն տարբեր կարծիքներ և մոտեցումներ: Որոշ հեղինակների կողմից բերվում են գիտականորեն հիմնավորված և կարգավորման պրակտիկայում ուշադրության արժանի այնպիսի հակափաստարկներ, որոնց առկայությունը պետական կարգավորող մարմիններին ստիպում է վերանայել կարգավորման այս մեթոդի կիրառման արդյունավետության հարցերը: Տեսական և գործնական առումներով հատկանշական են Հ. Ավերչի և Լ. Ջոնսոնի կողմից իրականացված ուսումնասիրությունների արդյունքում բացահայտված հակափաստարկները (որոնք հայտնի են Ավերչ-Ջոնսոնի էֆեկտ անվամբ), և որոնք, մեր կարծիքով, կարևոր նշանակություն ունեն տվյալ ոլորտում սակագնային կարգավորման արդյունավետ քաղաքականություն իրականացնելու առումով:

Նշված հեղինակների կողմից կատարված ուսումնասիրության արդյունքում մշակված մոդելի հիմնական տնտեսագիտական միտքն այն է, որ եթե պետական կարգավորող մարմնի կողմից թույլատրելի հատուցադրույքն ավելին է, քան ընկերության կապիտալի ծախքը, բայց փոքր է այն մակարդակից, որը կցանկանար ստանալ կարգավորվող ընկերությունը (եթե ազատ լինեք կարգավորման հարկադրանքից), ապա ընկերությունն իր կապիտալը կփոխարինի արտադրության մեկ այլ գործոնով և կարտադրի այնպիսի արտադրանք, որի արժեքը չի նվազեցվի:

Խնդրի տնտեսամաթեմատիկական վերլուծության արդյունքում կարելի է ցույց տալ կարգավորման ազդեցությունն ընկերության ծախքերի կորի վրա՝ կիրառելով արտադրության երկու գործոն (տե՛ս գծանկար 1):

Գծանկար 1-ում ցույց է տրվում ընկերության արտադրությունը, որտեղ x_1 հորիզոնական առանցքը կապիտալն է, իսկ x_2 ուղղահայաց առանցքը՝ աշխատանքը: Կապիտալի և աշխատանքի շուկայական կամ սոցիալական ծախսերը տալիս են A նույնածախքի կորը, որի պայմաններում պետական կարգավորման շրջանակներից դուրս գտնվող ընկերությունն ընդարձակվում է 1-ին ուղիով, որի պայմաններում շուկայական ծախսերը ցանկացած արտադրանքի համար հասցված են նվազագույնի: Պետական կարգավորման առկայության պայմաններում կապիտալի ծախքը (կամ ինչպես նաև ասում են՝ «մասնավոր ծախքը») հավասար չէ շուկայական ծախսին: Այս պարագայում կապիտալի յուրաքանչյուր ներդրված միավորի համար ընկերությանը թույլ է տրվում ստանալ եկամուտ, որը պետք է հավասար լինի կապիտալի շուկայական ծախսի և կարգավորող մարմնի կողմից թույլատրված հատուցադրույքի տարբերությանը, ինչից կարելի է հետևություն անել, որ «մասնավոր ծախքը» փոքր է շուկայական ծախսից՝ նշված տարբերության չափով:

Կարգավորման հետևանքով x_1 կապիտալի և x_2 աշխատանքի հարաբերական արժեքները փոփոխվում են, որի արդյունքում B նույնածախքի կորն ընկերության համար դառնում է առավել նպատակահարմար, և նա շարժվում է 2-րդ ուղիով, որտեղ արտադրանքի համար շուկայական ծախքը չի հասցվում նվազագույնի: Կարգավորվող ընկերության համար այս ուղին դառնում է նպատակահարմար զուտ այն պատճառով, որ նա միայն այս դեպքում է, իր հատուցադրույքի վրա հարկադրանք ունենալով, կարողանում ստանալ առավելագույն ընդհանուր շահույթ:

Ավերչի և Ջոնսոնի կողմից ձևակերպված մաթեմատիկական խնդրի քննարկման ժամանակ դիտարկվում է մի մենաշնորհ, որն արտադրում է մեկ տեսակի արտադրանք՝ օգտագործելով երկու ներդրանք: Մասնավորապես, այս դեպքում ընկերության արտադրական ֆունկցիան կունենա հետևյալ տեսքը.

$$z = z(x_1, x_2) \quad x_1 > 0 \quad x_2 > 0 \quad dz/dx_1 > 0 \quad dz/dx_2 > 0$$

$$z(0, x_2) = z(x_1, 0) = 0 : \quad (1)$$

Վերը գրվածից կարելի է հետևություն անել, որ սահմանային արդյունքները դրական են, և արտադրությունը պահանջում է երկու ներդրանքներն էլ: Պահանջարկի հակադարձ ֆունկցիան կարելի է գրել որպես՝

$$p = p(x), \quad (2)$$

իսկ շահույթը կարելի է ներկայացնել որպես՝

$$\pi = pz - r_1 x_1 - r_2 x_2, \quad (3)$$

որտեղ $r_i (i=1,2)$ -ը գործոնային ծախսերն են, որոնք գործոնների ներդրանքի բոլոր մակարդակներում հաստատուն են: Այսպիսով, x_1 -ը արտադրական հզորությունների և սարքավորումների քանակությունն է, c_1 -ը՝ արտադրական հզորությունների և սարքավորումների յուրաքանչյուր միավորի ձեռքբերման ծախսերը, u_1 -ը՝ կոնկրետ ժամանակահատվածում

դրանց մաշվածության արժեքը, իսկ U_1 -ը՝ մաշվածության ընդհանուր չափը, x_2 -ը՝ աշխատանքի ներդրանքի քանակությունը, իսկ r_2 -ը՝ աշխատավարձի չափը: Գիցուք կարգավորումը կարելի է ներկայացնել հետևյալ բանաձևով.

$$Pz - r_2 x_2 - u_1 / c_1 x_1 - U_1 \leq S_1, \quad (4)$$

որտեղ աշխատանքի ծախսի և կապիտալի մաշվածության նախնական չափը S_1 է:

Մոդելի հեղինակներն իրենց վերլուծությունն առավել պարզ դարձնելու համար մաշվածության U_1 և u_1 մակարդակներն ընդունում են զրոյական, իսկ կապիտալի ձեռքբերման c_1 ծախսը՝ որպես 1 միավոր, որի պայմաններում նախնական դրույքը հավասար կլինի կապիտալի ֆիզիկական ծավալին: Կապիտալի r_1 ծախսն արտադրական հզորությունների և սարքավորումների շահագործման ծախսն է, ինչն անհրաժեշտ է տարբերել արտադրական հզորությունների և սարքավորումների c_1 ծախսից: Թույլատրելի s_1 հատուցադրույքը պետական կարգավորող մարմնի կողմից թույլատրելի հատուցադրույքն է, ինչը պետք է բավարարի արտադրական հզորություններն ու սարքավորումները շահագործելու համար ներդրված կապիտալի ծախսերի փոխհատուցման համար: Այստեղից պետական կարգավորումը կարելի է ներկայացնել հետևյալ բանաձևով.

$$Pz - r_2 x_2 / x_1 \leq s_1 \quad (5) \text{ կամ } Pz - s_1 x_1 - r_2 x_2 \leq 0 : \quad (6)$$

Տվյալ մոդելի առումով առավել կարևոր է r_1 -արժեքը. եթե r_1 կապիտալի իրական ծախսը մեծ է պետական կարգավորող մարմնի կողմից թույլատրելի s_1 հատուցադրույքից, ապա ընկերությունը կգործի վնասով, ինչի արդյունքում սնանկացման պատճառով կհեռանա շուկայից: Եվ քանի որ $x_1 > 0$, ապա կստացվի, որ $Pz - r_1 x_1 - r_2 x_2 = Pz - s_1 x_1 + (s_1 - r_1) x_1 - r_2 x_2 \leq (s_1 - r_1) x_1 < 0$: Հավասարում (3)-ից կարելի է հետևություն անել, որ x_1 -ի զրոյական արժեքի դեպքում $\pi = -r_2 x_2$ և ընկերությունը կարող է հետագայում կրճատել իր կորուստները՝ x_2 -ը հավասարեցնելով զրոյի, ինչի պայմաններում շահույթը հավասար կլինի զրոյի: Վերը նշվածից կարելի է հետևություն անել, որ թույլատրելի հատուցադրույքը՝ s_1 -ը, պետք է մեծ կամ հավասար լինի r_1 -ին, այսինքն՝ թույլատրելի հատուցադրույքն առնվազն պետք է ծածկի կապիտալի իրական ծախսը: Այդ դեպքում միակ խնդիրը, որը ծառայած է կարգավորվող ընկերության առջև՝ կարգավորման ենթարկվող եկամտի առավելագույն մեծացումն է: Այս դեպքի համար Լանգրանժի բանաձևը կունենա հետևյալ տեսքը՝

$$L(x_1, x_2, \lambda) = Pz - r_1 x_1 - r_2 x_2 - \lambda (Pz - s_1 x_1 - r_2 x_2) : \quad (7)$$

Առավելագույն x_1 , x_2 , λ -ի համար Քուն-Թաքերի անհրաժեշտ պայմաններն են՝

$$r_1 \geq (1 - \lambda)[p + z dp/dz] dz/dx_1 + \lambda s_1, \quad x_1 \geq 0 \quad (8.1)$$

$$r_1 > (1 - \lambda)[p + z dp/dz] dz/dx_1 + \lambda s_1, \quad (8.2)$$

$$(1 - \lambda)r_2 \geq (1 - \lambda)[p + z dp/dz] dz/dx_2 \quad x_2 \geq 0 \quad (8.3)$$

$$(1 - \lambda)r_2 > (1 - \lambda)[p + z dp/dz] dz/dx_2 \quad (8.4)$$

$$pz - s_1 x_1 - r_2 x_2 \leq 0 \quad (8.5)$$

$$pz - r_2 x_2 < s_1 x_1 \quad (8.6)$$

Նշանակելով $\lambda > 0$ ՝ (8.1)-ից պարզ է դառնում, որ $\lambda = 1$ միայն այն դեպքում, եթե $r_1 = s_1$: Սա որևէ փոփոխության ենթակա չէ, և հետևում է, որ ցանկացած x_1 , x_2 , որ բավարարում է (8.5) բանաձևին, իրենից խնդրի լուծում է ներկայացնում, քանի որ կարգավորման $s_1 > r_1$ պայմաններից հետևում է, որ λ -ն պետք է մեծ կամ հավասար լինի զրոյից և փոքր մեկից: Բանաձև (8.1)-ից բխում է, որ կարելի է վերցնել բավականին մեծ s_1 , այնպես որ $\lambda = 0$ (այսինքն՝ թույլատրելի s_1 հատուցադրույքի որոշակի մեծ արժեքի դեպքում $x_1(s_1 - r_1)$ արժեքը գերազանցում է առավելագույն շահույթի մակարդակը, և կարգավորումը դառնում է անարդյունավետ): Իսկ եթե ենթադրենք, որ $s_1 < r_1$, ապա λ -ն շարունակաբար փոփոխվում է, և քանի որ λ -ն հավասար չէ 1-ի, ապա այն ստանում է $0 < \lambda < 1$ արժեքները: Իսկ չկարգավորվող բնական մենաշնորհի համար սահմանային պայմանները կարելի է գրել որպես՝

$$r_i = [P + z dP/dz] dz/dx_i \quad i = (1, 2) : \quad (9)$$

Արդյունավետ պետական կարգավորման պայմաններում, երբ λ -ն ընդունում է զրոյից մեծ արժեքներ, (8.3) և (9) հավասարումները ցույց են տալիս, որ ինչպես և չկարգավորվող մենաշնորհի դեպքում x_2 գործոնն այնպիսին է, որ նրա r_2 սահմանային ծախսը հավասար է սահմանային արժեքով արտադրանքին: Ի հակադրություն նշվածի՝ (8.1) և (9) բանաձևերից

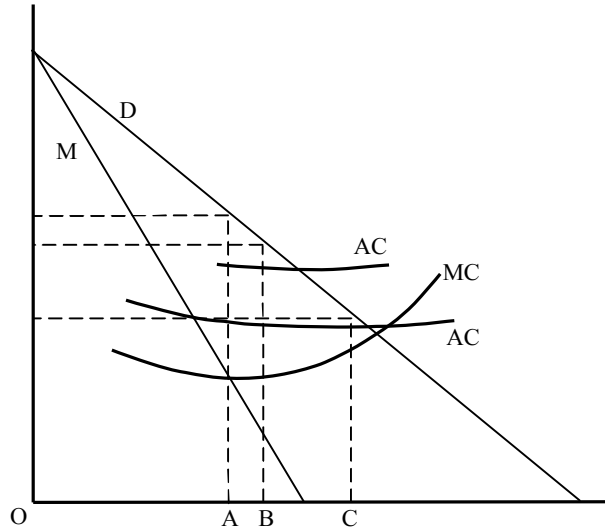
բխում է, որ x_1 գործոնն այնպիսին է, որ նրա r_1 սահմանային ծախսն ավելի մեծ է, քան նրա սահմանային արժեքով արտադրանքը: (8.1) և (8.3) հավասարումներից բխում է, որ եթե այդ հավասարությունը տեղի ունի, ապա մի գործոնը մյուսով փոխարինելու սահմանային դրույքը հավասար է

$$-dx_2/dx_1 = r_1/r_2 - \lambda/(1-\lambda)(s_1-r_1)/r_2, \quad (10)$$

և քանի որ $\lambda/(1-\lambda)(s_1-r_1)/r_2 > 0$ $\lambda > 0$ $s_1 > r_1$, ապա $-dx_2/dx_1 < r_1/r_2$:

Այս իրավիճակում ընկերությունը կարող է հարմարվել պետական կարգավորմանը՝ կապիտալը փոխարինելով արտադրության մեկ այլ գործոնով, և ընդլայնել իր արտադրության ծավալները: Համեմատաբար հավասարակշռված արտադրանքները կարելի է ներկայացնել գծանկար 2-ի տեսքով:

Գծանկար 2

Եթե գծանկար 1-ում կարգավորվող ընկերությունը հարկադրված է շարժվել սոցիալական առումով արդյունավետ 1-ին ուղիով, ապա գծանկար 2-ում այն կշարժվի OC-ով: Այստեղ գինը մի փոքր բարձր է AC միջին ծախսերից՝ արտացոլելով այն փաստը, որ $s_1 > r_1$ և, քանի որ կարգավորվող ընկերությունը շարժվում է 2-րդ ուղիով, ապա սոցիալական ծախսի կորը AC-ից տեղափոխվում է AC, և կարգավորման է ենթարկվում առավել ներքևում գտնվող OB արտադրանքը: Կարգավորման նպատակն է ընկերությանը ստիպել, որպեսզի նա արտադրանքը չկարգավորվող OA դիրքից տարածի դեպի C դիրքը, սակայն դա տեղի չի ունենում, քանի որ արտադրանքի մի մասը, որը պետք է շահույթ բերեր, ծախսերի պատճառով չեզոքանում է: Արտադրանքի վրա կարգավորման ազդեցության չափը կախված է արտադրական ֆունկցիայի բնույթից. եթե այն ներառում է հաստատագրված չափաբաժիններ, ապա կարգավորվող ընկերությունը շարժվում է ընդլայնման արդյունավետ ուղիով և ողջ ընթացքում գնում է OC ուղիով, իսկ եթե արտադրական ֆունկցիան գծային է, և եթե արտադրանքի իզոկորներն ունեն $-r_1/r_2$ -ին հավասար թեքվածք, ապա ընկերությունը կարող է x_1 գործոնը փոխարինել x_2 -ով և, առանց փոխարինման սահմանային չափը փոփոխելու, արտադրության ծավալը պահել հաստատուն (այս դեպքում այն կարող է մնալ OA-ում):

Ավերչի և Ջոնսոնի կողմից կատարված ուսումնասիրության մեջ գոյություն ունի ուշադրության արժանի ևս մեկ մոդել: Այն կարգավորվող ընկերությունների այսպես կոչված՝ «բազմաշուկա մոդել» է, որի հիմնական գաղափարախոսությունն այն է, որ կարգավորվող ընկերությունը մի շուկայում գործունեություն ծավալելուն զուգահեռ, կարող է մուտք գործել նաև այլ կարգավորվող շուկաներ, քանի որ կարգավորող մարմիններն իրենց «ընդունելի հատուցադրույքի» սկզբունքը կիրառում են ընկերության արտադրական հզորությունների և սարքավորումների համընդհանուր արժեքի վրա (բոլոր շուկաների համար միասին վերցրած), այլ ոչ թե ամեն մի շուկայի համար առանձին- առանձին: Նման իրավիճակում ընկերությունը կարող է դրդապատճառ ունենալ (ինչը չէր ունենա կարգավորման բացակայության դեպքում)

մտնելու այս մյուս շուկաները, եթե անգամ նրա ծախսերը գերազանցեն լրացուցիչ եկամուտները: Այլ շուկաներ մուտք գործելն ընկերությանը հնարավորություն է տալիս մեծացնելու իր նախնական դրույքաչափը, որպեսզի բավարարի կարգավորող մարմնի պայմանները և ստանա ավելի մեծ ընդհանուր եկամուտ, քան հնարավոր կլիներ ստանալ երկրորդ շուկայի բացակայության պայմաններում:

Երկրորդ շուկայում գործունեություն ծավալելն ընկերությանը թույլ է տալիս գործել որպես չկարգավորվող մենաշնորհ առաջին շուկայում, այսինքն՝ երկրորդ շուկայում աշխատելը բավարարում է կարգավորման պայմաններն այնպես, որ ընկերությունն առաջին շուկայում կարող է գործունեություն ծավալել ՕԱ արտադրանքի ուղղությամբ (տե՛ս գծանկար 2): Այստեղից կարելի է ենթադրություն անել, որ հասարակական առումով ամենաօպտիմալ ուղիով շարժվելիս, արտադրական գործոնների ցանկացած կոմբինացիայի դեպքում, կարգավորվող ընկերությունը կարող է սնանկանալ անգամ շուկա 2-ում: Այսինքն՝ ցանկացած $x_{12} = x_{22}$ հավասարակշռության համար կունենանք հետևյալ բանաձևը՝

$$p_2 z_2 - r_1 x_{12} - r_2 x_{22} = 0, \quad (11)$$

իսկ n թվով շուկաների համար հարկադրանքը կունենա հետևյալ տեսքը՝

$$\sum p_i z_i - s_1 \sum x_{1i} - r_2 \sum x_{2i} \leq 0 : \quad (12)$$

Շուկա 1-ում արտադրանքը և արտադրական գործոնների ներդրանքը նշանակելով z_{11} , x_{11} , x_{21} , համապատասխանաբար այն արտադրանքի վրա, որի եկամտաբերությունն առավելագույնն է այս շուկայում, կունենանք՝

$$p_1 z_1 - s_1 x_{11} - r_2 x_{21} = m \quad m > 0, \quad (13)$$

որտեղ m -ը շուկա 1-ում «հավելյալ» եկամտի արժեքն է, ինչը կանտեսեր հարկադրանքի պայմանները, եթե ընկերությունը գործունեություն ծավալեր միայն այս շուկայում:

Շուկա 2-ում իր ընդլայնման ուղիով շարժվելիս ընկերությունը կարող է ընտրել կապիտալի ներդրման այնպիսի մակարդակ, որի պայմաններում՝

$$p_2 z_2 - s_1 x_{12} - r_2 x_{22} = -m : \quad (14)$$

Գումարելով (13) և (14) հավասարումները՝ կստանանք, որ ընկերությունը բավարարում է հարկադրանքի պայմանները (հավասարում 12)՝ առանց շուկա 1-ում որևէ եկամտից հրաժարվելու: Այսպիսով, մինչ չկարգավորվող ընկերության համար շուկա 2-ն իրենից առանձին հետաքրքրություն չի ներկայացնում, կարգավորվող ընկերության համար այդ շուկան հրապուրիչ է, քանի որ նա կարող է առանց որևէ վնասի, կապիտալի նախնական չափին հավասար կապիտալ ավելացնել: Շուկա 2-ում ընկերության կողմից կատարված ցանկացած ներդրանքի համար արտադրանքն ապահովում է եկամտի այնպիսի մակարդակ, որը պարզապես հավասար է արտադրական գործոնների համար կատարված ծախսերին: Քանի որ շուկա 2-ում կապիտալի իրական ծախսը ցածր է թույլատրելի հատուցադրույքից, կարգավորվող ընկերությունը կարող է այս տարբերությունն օգտագործել շուկա 1-ում՝ հարկադրանքի պայմանները բավարարելու համար և այդպիսով ստանալ հավելյալ եկամուտ, որը կապիտալի յուրաքանչյուր միավորի համար հավասար է $s_1 - r_1$ մեծությանը:

Այսպիսով, Ավերչի և Ջոնսոնի կողմից դուրս բերված էֆեկտից կարելի է հետևություն անել, որ հանրային ծառայությունների պետական կարգավորման ոլորտում կապիտալի հատուցադրույքի կարգավորման եղանակը, իր մի շարք առավելությունների հետ մեկտեղ, առաջ է քաշում արտադրական գործոնների օգտագործման և դրանց հարաբերակցության մենաշնորհաձին հիմնախնդիր, ինչը կարգավորող մարմիններին, նախքան կարգավորման այս մեթոդի ընտրությունը, պետք է մտածելու և համապատասխան հետևություններ անելու տեղիք տա:

Մակայն Ավերչ-Ջոնսոնի էֆեկտը կապիտալի հատուցադրույքի կարգավորման մեթոդի դեմ միակ հակափաստարկը չէ: Այսպես, անգլիացի տնտեսագետներ Ա. Սայքսի և Կ. Ռոբինսոնի գնահատմամբ վերը նշված բնական մենաշնորհների կարգավորման ամերիկյան համակարգն ունի որոշակի թերություններ: Առաջին հերթին բավականին երկար ժամանակահատվածներ տևող և զանգվածային լրատվական միջոցների կողմից բավականին ակտիվ կերպով լուսաբանվող կարգավորող հանձնաժողովի և դատարանի նիստերի արդյունքում կարգավորման գործընթացի բարդացումն է: Այս գործընթացների արդյունքում բնական մենաշնորհ ունեցող ընկերությունն իր վրա է կրում դատական գործընթացների արդյունքում

առաջացող բավականին մեծ չափի ծախսեր, ինչը վերջին հաշվով ընդգրկվում է սակագնի մեջ և «ձանրանում» սպառողների վրա:

Հաջորդ դժվարությունը, որն առաջանում է պետական կարգավորող մարմնի կողմից կարգավորման վերը նշված մեթոդի կիրառման ժամանակ, ընկերության վերաբերյալ տեղեկատվության ստացման խնդիրն է: Բանն այն է, որ նման տեղեկատվության ստացման աղբյուր է հենց կարգավորվող բնական մենաշնորհը, որի կողմից տրամադրվող տեղեկատվությունը ոչ միշտ է ճշգրիտ և օբյեկտիվ: Կարգավորման գործընթացում առաջ է գալիս նաև ընկերության հիմնական կապիտալի չափի ճշգրիտ որոշման մեթոդաբանության ընտրության խնդիրը, քանի որ բնական մենաշնորհի եկամտաբերության սահմանումն ուղղակիորեն կախված է հենց նրա կապիտալի մեծությունից: Կարգավորվող ընկերությունների կապիտալի չափի որոշման համար գոյություն ունեն հետևյալ մեթոդները.

- կապիտալի մեծության որոշումը սկզբնական արժեքի և մաշվածության տարբերությամբ,
- կապիտալի մեծության որոշումը նրա փոխարինման արժեքով,
- կապիտալի մեծության որոշումը նրա օգտագործման արժեքով,
- կապիտալի մեծության որոշումը նրա վաճառքի արժեքով:

Որոշ տնտեսագետների կարծիքով այս մեթոդներից երրորդը տվյալ մեթոդի կիրառման ժամանակ անիմաստ է, իսկ ընդհանուր առմամբ կարգավորման ամերիկյան պրակտիկայում գործնականում կիրառվում են կապիտալի մեծության գնահատման առաջին և երկրորդ մոտեցումները: Հասկանալի է նաև, որ Հայաստանում այս մեթոդների կիրառումն էլ ավելի խնդրահարույց է, ուստի դրանց օգտագործման համար անհրաժեշտ է դրանցում նախ և առաջ կատարել որոշակի փոփոխություններ՝ ՀՀ-ի պայմաններին և տվյալների բազաներին համապատասխանեցնելու նպատակով:

ԴԱՎԻԹ ԽԱՉԱՏԻՅԱՆ

ՀՊՏՀ հայցորդ

ԿԱՌԱՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ ԵՎ ՆԵՐՔԻՆ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ
ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ, ԱՌԿԱ ԵՎ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԼՈՒՃՄԱՆ
ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐԻ ԱՌԱՋԱԴՐՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

ՀՀ-ում նոր տնտեսական հարաբերությունների ձևավորման փուլում օրենսդրական բարեփոխումներ իրականացվեցին նաև ֆինանսական վերահսկողության ոլորտում՝ հիմնավորելով այս ոլորտի հիմնախնդիրների լուծման ուղղությունները՝ ֆինանսական վերահսկողության իրականացման սկզբունքները, ընթացակարգերը, ինչպես նաև ֆինանսական վերահսկողություն իրականացնող մարմինների համակարգը:

Հաշվի առնելով նշված հիմնախնդիրներից յուրաքանչյուրի կարգավորման տնտեսական ու սոցիալական նշանակությունը, ինչպես նաև դրանց արդիականությունը, մեր կողմից փորձ է կատարվում գնահատելու ֆինանսական վերահսկողություն իրականացնող մարմինների գործունեությունը՝ հիմք ընդունելով վերջինիս կողմից իրականացվող գործառնությունների համակարգը «Սարանիստ» ՍՊԸ-ի օրինակով (այսուհետ՝ **Ընկերություն**):

Այսպես, **Ընկերության** ֆինանսատնտեսական գործունեության ստուգումը, որը կատարվում է հաշվապահական հաշվառման, ֆինանսական հաշվետվությունների, հաշվեկշռի, սկզբնական հաշվառման փաստաթղթերը լրացնելու (կազմելու) ճշտությունը պարզելու միջոցով, կարելի է սահմանել որպես ֆինանսական վերահսկողության համալիր, որը նպատակ ունի վեր հանել օբյեկտի ֆինանսատնտեսական գործունեության վերջնական կամ միջանկյալ արդյունքները՝ կապված սեփական ու փոխառու դրամական ու նյութական միջոցների օգտագործման նպատակայնության և արդյունավետության հետ:

¹ «Սարանիստ» ՍՊԸ-ի Հաշվապահական հաշվառման քաղաքականությունը, էջ 2: